

MIROŚŁAWA MICHALSKA-SUCHANEK

Uniwersytet Śląski

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5262-0816>

NAJNOWSZA LITERATURA ROSYJSKO-IZRAELSKA. ZARYS ZAGADNIENIA

Z kolejnymi alijami ze Związku Sowieckiego wyjeżdżały do Izraela setki literatów. Pierwszy ich znaczący napływ miał miejsce na przełomie lat 60. i 70. XX wieku¹. Część przybyłych wówczas do Izraela pisarzy uległa fascynacji tematyką żydowską, biblijną historią Żydów na ich własnej ziemi.

Десять заповедей, высеченных Моисеем на каменной доске, на Синайской горе стали основой нынешней цивилизации — а, значит, и ее культуры, ее литературы. Здесь, к западу от Иордана, это ощущается особенно отчетливо. [...] Как русская литература из гоголевской «Шинели», мы все вышли из Библии²

— odnotowuje Dawid Markisz (pisarz, repatriant z roku 1972). Twórcy ci zawierali w swoich utworach deklaracje przywiązania do własnych korzeni i odzyskanej ojczyzny, przez co z jednej strony legitymizowali swoją narodową tożsamość, z drugiej zaś odreagowywali rozwijający się wówczas w Związku Sowieckim antysemityzm. Większość

¹ Po wojnie sześciodniowej, tj. trzeciej wojnie izraelsko-arabskiej w 1967 roku, nastąpiła krótkotrwała odwilż w stosunkach rosyjsko-izraelskich, czego rezultatem stał się napływ do Izraela ok. 200 tysięcy rosyjskich Żydów, w tym wielu przedstawicieli świata kultury. Zob. M. Tolts, *The Post-Soviet Jewish Population in Russia and in the World*, https://www.researchgate.net/publication/283926971_The_post-soviet_Jewish_population_in_Russia_and_the_world (30.06.2019).

² Д. Маркиш, *Израильско-русская литература или русско-израильские писатели?*, „Лехаим”, январь 2001, тевес 5761, nr 1 (105), <https://lechaim.ru/ARHIV/105/markish.htm> (30.06.2019).

ówczesnych pisarzy-repatriantów kontynuowała jednak działalność literacką w kształcie sprzed alii, tj. prezentowała kolejną odsłonę dobrze oswojonej literatury zaangażowanej o charakterze minorowym – opozycyjnej, antysowieckiej, demaskującej najmniejsze przejawy antysemityzmu.

Upadek komunizmu w Europie Wschodniej otworzył nowy rozdział w historii rosyjskiej repatriacji do Izraela. Wielka Alija przełomu lat 80. i 90. mocno rozszerzyła tamtejszą przestrzeń literacką, tworząc potencjał, który powoli acz konsekwentnie zmieniał charakter rosyjsko-izraelskiej literatury³. Środowisko literackie zostało wówczas zasilone przez nowe pokolenie (właściwie pokolenia) – osoby urodzone w latach 50., 60., a nawet 70. (ci ostatni jako pisarze kształtowali się już w Izraelu), wolne – co nie jest bez znaczenia – od traumatycznych doświadczeń uczestników poprzedniej alii. Reprezentowali także diametralnie inną niż „siemidiesiątniki” konstrukcję mentalnościową, którą Markisz nie bez goryczy diagnozuje jako cyniczną umiejętność odnajdywania się we współczesnym świecie:

Новые репатрианты, приехавшие из другой России, привезли с собой новых писателей — других. Эти другие писатели, хорошо разбирающиеся в живой проблеме спонсоров, тусовок и бандитских разборок посреди бела дня, куда ближе интересам и пониманию репатриантов 90-х годов, чем ретрограды — „семидесятники”⁴.

Eksplozja „nowej powieści” przypada na pierwsze dziesięciolecie XXI wieku, za sprawą przede wszystkim: Aleksandra Goldsztejna, Nekoda Singera, Jelizawiey Michailczenko i Jurija Nesisa, Michaiła Judsona, Aleksandra Barasza oraz Denisa Sobolewa. Roman Katsman – jeden z ważniejszych badaczy tego zagadnienia – główną determinantę przeobrażenia rosyjskojęzycznej literatury w Izraelu widzi

³ U schyłku lat 90. liczba byłych obywateli Związku Sowieckiego, którzy przekroczyli granicę państwa Izrael, osiągnęła milion. Zob. R. Tarasiuk, *Aspiracje polityczne społeczności rosyjskiej w Izraelu*, https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1135/Tarasiuk.R_Aspiracje_polityczne_spolecznosci.pdf?sequence=1 (30.06.2019). Z tej liczby ponad dwieście osób umieszczonych zostało na liście członków Związku Pisarzy Rosyjskojęzycznych Izraela. A trzeba pamiętać, że wiele nazwisk czynnych literatów z różnych względów na niej się znalazło. Zob. A. Lenart, *Kultura literacka rosyjskojęzycznego Izraela. Spory wokół „narodowości” literatury*, „Archiwum Emigracji: Studia — Szkice — Dokumenty” 2014, z. 1–2 (20–21), https://www.bu.umk.pl/Archiwum_Emigracji/gazeta/ae_20/08_Lenart.pdf (20.07.2019).

⁴ Д. Маркиш, *Израильско-русская литература...*

w mającym miejsce w dwóch ostatnich dekadach procesie jej demarginalizacji⁵.

Jeśli marginalizację definiuje się jako powstawanie grup marginalnych, to demarginalizacja — proces o przeciwnym wektorze — oznacza zanikanie takiej grupy i/lub proces wyprowadzający ją poza przestrzeń uznawaną za marginalną⁶. Zgodnie z koncepcją Freda Mahlera za przeciwieństwo marginalizacji — czyli również skutek procesu demarginalizacji — należy uważać partycypację, uczestnictwo⁷. W odniesieniu do rosyjsko-izraelskiej literatury od razu rodzi się jednak pytanie: partycypacja w czym? W literaturze izraelskiej? Czy może rosyjskiej tworzonej w Rosji? Najnowsza twórczość „rosyjskiego Izraela” nie wpisuje się w żadną z wymienionych opcji. W Izraelu pozostaje bytem odizolowanym, hermetycznym, literatura izraelska bowiem nie wchodzi z nią w dialog i raczej się to nie zmieni⁸. O ile na język rosyjski przekładane są ważne utwory na przykład Amosa Oza, Meira Shaleva, Davida Grossmana i innych, o tyle rosyjskojęzycznych twórców na hebrajski tłumaczy się rzadko⁹. W literaturoznawstwie izraelskim twórczość „rosyjskiego Izraela” odbiera się jako marginalną wobec głównego nurtu literatury, tworzonej w języku hebrajskim, i sytuuje się ją w otoczeniu wytworów literatury arabsko-izraelskiej i hebrajskiej, powstającej wśród emigrantów z państw Bliskiego Wschodu i północnej Afryki¹⁰. Postrzeganie literatury rosyjsko-izraelskiej jako marginalnej jest oczywiście spojrzeniem subiektywnym, czynionym z punktu widzenia izraelskiego życia literackiego i nie powinno być traktowane jako obiektywne jej pozycjonowanie. To, że tak być nie powinno, wcale jednak nie oznacza, że tak nie jest.

Inne zagadnienie stanowi usytuowanie twórczości „rosyjskiego Izraela” wobec literatury rosyjskiej tworzonej w Rosji. Twórcy ży-

⁵ Zob. R. Katsman, *Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel*, http://www.academia.edu/35544512/Demarginalization_of_Contemporary_Russophone_Literature_in_Israel (25.06.2019).

⁶ Zob. E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. J. Tokarska-Bakir, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2005, s. 26.

⁷ Zob. R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne — panorama językowo-teoretyczna*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/miws_panorama.pdf (22.07.2019).

⁸ Zob. Л. Финкель, *Русскоязычная литература в израильском контексте*, w: A. Woźniak (red.), *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty — estetyka — recepcja*, KUL, Lublin 2013, s. 119.

⁹ Zob. tamże, s. 121.

¹⁰ Zob. R. Katsman, *Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel...*

dowskiego pochodzenia, którzy czuli się pisarzami rosyjskimi i takimi chcieli pozostać, skorzystali z możliwości wyjazdu ze Związku Sowieckiego (zwłaszcza w latach 70.), ale przyczyną ich decyzji o opuszczeniu kraju była ucieczka od ojczyzny-macochy, antysemityzmu, cenzury, od życia w państwie, które nie pozwalało im czuć się „homo-humanus, istnieć dla siebie i dla społeczeństwa”¹¹. Ci żydowscy twórcy wyjeżdżali nie do Izraela, lecz przeważnie do Stanów Zjednoczonych, Francji lub Niemiec, gdzie zyskując formalny status emigranta, pozostawiali nieodłączną częścią literatury rosyjskiej, tj. tworzyli w języku rosyjskim, pisali o Rosji i przede wszystkim dla rosyjskiego czytelnika. Alija przełomu lat 80. i 90. miała inny charakter, przybrała formę masowego świadomego powrotu do narodowego prairódła, „ojczyzny swoich ojców” (takie znaczenie Żydzi nadają słowu alija, hebr. עלייה, dosłownie: wstąpienie, wznoszenie się¹²).

Najnowsza twórczość „rosyjskiego Izraela” nie orientuje się na rzeczywistość Rosji i na rosyjskiego odbiorcę (choć wiele rosyjskich wydawnictw chętnie drukuje utwory rosyjskojęzycznych pisarzy izraelskich, by wymienić takiego potentata na rosyjskim rynku wydawniczym, jak Eksmo (Эксмо), które od lat wydaje prozę Diny Rubiny), jej potencjalnymi adresatami są mówiący po rosyjsku obywatele państwa Izrael od lat żyjący w realiach kultury innej niż rosyjska. Michaił Gendelew (poeta, pisarz, repatriant z roku 1977) podsumowuje: „Мы описываем израильскую действительность, исходя из нашего уже израильского или еврейского опыта, пользуясь языком, которым лучше (в силу обстоятельств) владеем, зная, что нас читают”¹³. Językowi przypisuje on rolę wyłącznie instrumentalną. Wiele dekad wcześniej podobny pogląd głosił literaturoznawca, krytyk i publicysta — Wasilij Lwow-Rogaczewskij. Nawiązując do przekonań narodowego wieszczka Izraela, współtwórcy procesu rewersakularyzacji języka hebrajskiego, Chaima Bialika, podkreślał, że język, w jakim tworzy się literaturę, pełni rolę wtórną,

¹¹ A. Lenart, *Kultura literacka rosyjskojęzycznego Izraela...*

¹² Alija la-Tora (dosł. wstępowanie ku Torze) — wezwanie na bimę w celu publicznego odczytania fragmentu Tory. Bima jest rodzajem podium w kształcie namiotu, albo też altany z balustradą lub kratą i baldachimem, które ustawione jest w centrum synagogi, z tego miejsca odczytuje się Torę i prowadzi modły. Na bimę wchodzi się po stopniach, stąd „wstąpienie ku Torze”. Zob. *Polski słownik judaistyczny*, Żydowski Instytut Historyczny, [https://www.jhi.pl/psj/alij\(j\)a](https://www.jhi.pl/psj/alij(j)a); <https://www.jhi.pl/psj/bima> (30.07.2019).

¹³ М. Генделев, *Русскоязычная литература Израиля*, <http://gendelev.org/proza/o-literature/370-literatura-doklad.html> (25.06.2019).

gdyż o narodowym charakterze dzieła decyduje przede wszystkim więź autora z narodem, przywiązanie do jego korzeni, ducha i kultury:

Национальность литературного произведения определяется не языком, на котором оно появилось, а господствующим настроением автора, его тягой к определенному народу, сродством души автора с душой родного народа, с его культурой, устремлением к прошлому, настоящему и будущему этого народа; определяется ответом на вопрос, для кого он работает и чьи национальные интересы защищает¹⁴.

Powróćmy jednak do pojęcia marginalizacji. W kontekście tego, co powiedziano wyżej, oznaczałaby ona postrzeganie ogromnej masy izraelskich rosyjskojęzycznych twórców jako grupy zepchniętej na margines życia literackiego zarówno w Izraelu, jak i w Rosji. Proces demarginalizacji należałoby, co za tym idzie, pojmować jako intensywne wyzbywanie się iluzji dotyczących relacji z literaturą izraelską (odejście od prób wpisania się w izraelską hierarchię literacką, czyli mówiąc kolokwialnie stawania z nią w szranki) i nostalgii w odniesieniu do rosyjskiej.

„Нельзя замыкаться в культуре пусть и великой, надо понять, что в мире нет провинций, а есть только провинциалы”¹⁵ — punktuje Leonid Finkel. Tym właśnie tropem podąża Katsman i łączy demarginalizację z procesem transformacji „geografii literackiej”. Proponuje przekształcenie dotychczasowej dwubiegunowej mapy centrum–peryferie (margines) w „wielowymiarową, kognitywną mapę wielu kulturowych światów”¹⁶. Przeciwwstawienie dwóch biegunów, tj. centrum i peryferii, gdzie centrum (w tym przypadku dwa centra) oznacza literatury rosyjską i izraelską, tworzoną w języku hebrajskim, a peryferie twórczość „rosyjskiego Izraela”, badacz zastępuje współistnieniem odrębnych kulturowych światów. Przy tym, o ile osiągnięcie stosunku równorzędności między literaturą rosyjsko-izraelską, a dwiema literaturami dotychczas uznawanymi za centralne należy do dalekiej przyszłości (jeśli w ogóle jest możliwe), o tyle relacja podrzędności już uległa (ulega) zatarciu.

¹⁴ В. Львов-Рогачевский, *Русско-еврейская литература*, Московское отделение государственного издательства, Москва 1922, s. 49, https://imwerden.de/pdf/lvov-rogachevsky_russko-evrejskaya_literatura_1922__ocr.pdf (26.07.2019).

¹⁵ Л. Финкель, *Русскоязычная литература...*, s. 120.

¹⁶ R. Katsman, *Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel...* (przeł. M.M.-S.)

Niemalą rolę w weryfikacji pojęcia literatury marginalnej czy peryferyjnej odegrał rozwój Internetu. Jego globalny zasięg skutecznie przeobraża to, co Katsman nazywa „geografią literacką”, jako że dynamicznie rozszerza obecność rosyjsko-izraelskich pisarzy i poetów na światowym literackim rynku, zwłaszcza jeśli pamiętać o ich wyjątkowej aktywności w sieci.

Najnowszej literatury rosyjsko-izraelskiej nie należy zatem kategoryzować jako literatury marginalnej, peryferyjnej, ponieważ nie wpisuje się ani w rosyjską, ani w izraelską hierarchię literacką, wolna jest też od dekadentckiego nacechowania literatury emigracyjnej i nade wszystko nie jest literaturą mniejszą, minorową, ponieważ nie próbuje przemawiać do rosyjskiej większości językowej w imieniu żydowskiej (izraelskiej) mniejszości. Ta ostatnia refleksja od pewnego czasu szeroko rezonuje w pracach literaturoznawczych przywoływanego już tutaj Romana Katsmana¹⁷.

Minoryzację literatury należy rozumieć jako eksponowanie stosunku podrzędności mniejszości wobec większości w tekstach pisanych w języku narodowym tejże większości. Jest to literatura upolityczniona, nacechowana ideologicznie, jak na przykład rosyjsko-żydowska twórczość w Rosji przed rewolucją 1917 roku, a także w Związku Sowieckim i wśród emigracji w okresie poprzedzającym rozpad sowieckiego imperium, gdzie ewoluowała od tekstów mniejszości odzwierciedlających ideologię większości do literatury wobec nich opozycyjnej. Minorowość literatury kojarzy się z wyobcowaniem, nawet odrzuceniem, w najlepszym przypadku lekceważącym wobec niej dystansem. Za nadrzędny cel taka literatura wyznacza sobie pokonanie statusu twórczości „obcej”, nie-swojej. O zjawisku tym można mówić w szerokim wymiarze jako o relacji między literaturami, jak i w wąskim, czego znamienny przykład stanowi narracja o walce bohaterów z przeciwnościami wynikającymi z życia w obcym świecie i z konsekwencjami odrzucenia. Taką twórczość, będącą izraelską odśłoną powstającej dotąd w Związku Sowieckim nieoficjalnej antysowieckiej literatury, prezentowała — o czym już była mowa — alija przełomu lat 60. i 70. Przełom wieków przyniósł zmianę kontekstu politycznego, straciło więc aktualność myślenie o literaturze jako narzędziu kontestacji i miejscu, które odzwierciedlałoby, napędzane między innymi antysemicką polityką napięcie pomiędzy centrum (Związkiem Sowieckim) a peryferium — „rosyjskojęzycznym Izraelem”. Stopniowo

¹⁷ Zob. tamże.

więc — w sposób niejako naturalny — rozpoczął się proces redukcji cech minorowych.

Deminoryzacja rosyjsko-izraelskiej literatury odbywa się głównie (choć nie tylko) poprzez rewizję tematyki. Przede wszystkim należy powiedzieć o jej odpolitycznieniu. Literatura dawno odeszła od emigranckiego, antysowieckiego patosu utworów Eli Luksemburga i Dawida Markisza, zastępując go antyheroizmem i ikonoklastycznością. „Emigrancki” dyskurs wciąż jeszcze da się dostrzec, ale w konstrukcji świata przedstawionego utracił pozycję dominującą i jak metaforycznie ujmując to Katsman: „[...] всплывает как еще один остров в цепи историко-нарративного архипелага, как еще одна опирающаяся в стенку боковая лестница в Городе бессмертных”¹⁸. A i tu dochodzi do gradacji — o ile w utworach takich pisarzy jak Dina Rubina, Nekod Singer i Michaił Yudson wciąż obecna jest pamięć o przeszłości (głównie skoncentrowanej w obrazach miast), o tyle twórczość Dennisa Sobolewa wolna jest od nostalgii wobec pierwszej ojczyzny (zapewne nie bez znaczenia pozostaje fakt, że pisarz emigrował z Rosji jako dwudziestolatek i całe swoje dorosłe życie spędził już w Izraelu). Z najnowszej literatury rosyjsko-izraelskiej zniknęły — w swoim charakterze minorowe — wątki rosyjsko-żydowskie, rysowane na tle rosyjsko-żydowskiej, sowieckiej mentalności, nie opowiada się już o bohaterach, tkwiących w obcym, wrogim sowieckim świecie, z którego pragną uciec, nie pojawia się — intensywnie wcześniej wykorzystywany — motyw władzy jako ucieleśnienia zła.

Rosyjsko-izraelska literatura równoległe z procesem deminoryzacji podlega dewiktyzmizacji¹⁹, stanowiącej — zgodnie z koncepcją Katsmana — kolejne ważne narzędzie demarginalizacyjne. Zakłada ona odejście od typowego dla literatury emigracyjnej elementu dekadencjonalnej ofiarności²⁰. Typowy bohater ulega przekształceniu z ofiary w pełnoprawnego uczestnika konfliktu poprzez anihilację dominują-

¹⁸ P. Кацман, *Иерусалим: диссипативный роман Дениса Соболева*, <http://magazines.russ.ru/nlo/2017/1/ierusalim-dissipativnyj-roman-denisa-soboleva.html> (25.06.2019).

¹⁹ Opisowi nowego paradygmatu „a-wiktyzmizacyjnego” literatury rosyjsko-izraelskiej Katsman poświęcił artykuł: *Кризис виктимной парадигмы (случай новейшей русско-израильской литературы)*, „Studia Rusycystyczne” 2017, nr 27, s. 9–28.

²⁰ Zob. B. Waligórska-Olejniczak, *Życie woli barwy złamane i wielokropek. O zbiorze Z Rosji do Izraela. Opowiadania*, „Iudaica Russica” 2019, nr 1(2), s. 118 (recenzja książki: *Z Rosji do Izraela*, wyb. i opr. M. Michalska-Suchanek, A. Lenart, „Śląsk” – Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2018).

cej dotąd opozycji: ofiara–kat i towarzyszących jej motywów ofiarności i heroizmu²¹. Istota procesu tkwi w wyjściu poza schemat myślenia, samoświadomości i mentalności ofiary, ale także w blokowaniu gestu agresji, przez co postać uwalnia się jednocześnie od obu członów wskazanej wyżej antynomii.

Kluczowy wpływ na charakter najnowszej rosyjsko-izraelskiej literatury ma tożsamościowa identyfikacja jej twórców. Zygmund Bauman podkreśla, że tożsamość nie jest jednostce dana, przeciwnie — jest czymś, co się konstruuje, jest rodzajem zadania do wykonania²², stanowi świadomy (bądź nie) proces samokreacji. W określaniu tożsamości kapitalne znaczenie przybiera wartościowanie kulturowe. To właśnie poczucie silnego związku z kulturą etniczną lub narodową uznawaną za własną jest tu punktem wyjścia — dalej na różnych poziomach i w różnych sferach życia pozyskiwane są elementy składające się na samookreślenie, które finalnie łączą się z czynnikami psychicznymi i kształtują tożsamość²³.

W przypadku „rosyjskiego Izraela” deklaracja tożsamościowej identyfikacji nie była prosta. Trudne okazywało się zwłaszcza jednoznaczne określenie wspomnianej walencji kulturowej. Jaką kulturę uznać można (należy) za własną: etniczną? narodową? żydowską? rosyjską? Czy istnieją jakieś kryteria obiektywne czy rzecz tylko w afirmacji? Przywołajmy po raz kolejny Baumana: „Pytanie o tożsamość wyrasta z odczucia chybotliwości istnienia, jego manipulowalności, niedookreślenia, niepewności i nieostateczności wszelkich form, jakie przybrało”²⁴. Uczucie tożsamościowej „niepewności” i „chybotliwości” dotyczyło pisarzy „rosyjskiego Izraela” w różnym stopniu i przyjmowało najrozmaitsze formy, ale — co najważniejsze — ewoluowało. Przywołajmy wyimki z dwóch powieści Diny Rubiny, bodaj jedynej rosyjsko-izraelskiej pisarki, która zyskała sporą popularność na polskim rynku wydawniczym. W powieści z roku 1999 *Oto idzie Mesjasz!* dopiero pełne uświadomienie sobie przez bohaterkę (Ziamę) silnej więzi z dziadkiem-Żydem staje się przypieczętowaniem jej poczucia narodowej tożsamości i jednocześnie uwieńczeniem długich

²¹ Zob. R. Katsman, *Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel...*

²² Zob. Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, przeł. J. Bauman, Instytut Kultury, Warszawa 1994, s. 9.

²³ Zob. J. Nikitorowicz, *Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo*, <http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Chowanna/Chowanna-r2003-t1/Chowanna-r2003-t1-s50-66/Chowanna-r2003-t1-s50-66.pdf> (30.07.2019).

²⁴ Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności...*

poszukiwań związanych z samookreśleniem. Tak oto w przypadku Ziamy Baumanowskie zadanie zostało w stu procentach wykonane:

Все было правильно: мозаичный узор судьбы подбирался по камушку, складывался медленно и старательно. И — поняла она — удивительно верно. В первые же дни она ощутила себя камушком, точно вставленным в изгиб узора огромного мозаичного панно, кусочком смальты, которые подбирает рука Того, кто задумал весь узо²⁵.

Myśl tę Rubina kontynuuje w kolejnym — mocno emocjonalnie nacechowanym — passusie. Na pytanie, czym różni się życie Żydów na ziemiach gojów od życia na własnej ziemi, odpowiada głosem jednego z bohaterów:

Тем, что твоя фамилия может прожить там тысячу лет, и полить кровью, и удобрить прахом своих поколений. Но все равно придет день, когда та земля крикнет тебе: ‚Грязный вонючий жид! Убирайся с моего тела! Она будет орать тебе это в лицо, даже когда ты упадешь на нее на поле боя, она отравит тебе этим воплем последние минуты жизни, и ты умрешь с горечью в сердце, даже не зная — как читается «Шма Исраель» [...]. А твоя земля... Ты мог болтаться вдали от нее тысячу и две тысячи лет, но когда ты все таки вернешься сюда из прекрасного города своего детства и своей юности [...] она отвергает для тебя свое лоно и рождает тебе [...] А когда ты умираешь, она принимает тебя в последнее объятие и шепчет тебе слова кадиша — единственные слова, которые жаждет услышать твоя душа... Вот что такое эта земля — для тебя²⁶.

Bohaterka *Syndykatu*, powieści Rubiny z roku 2008, nie odczuwa już żadnych tożsamościowych dylematów, doskonale wie, kim jest i gdzie jest jej miejsce. Z palety wykorzystywanych przez pisarkę motywów znika nostalgiczny obraz pierwszej ojczyzny, a co więcej, współczesna Rosja staje się w powieści obiektem demaskatorskiego, prześmiewczego opisu. Narratorka *Syndykatu* postrzega świat z perspektywy kogoś, kto nie zna aktualnych rosyjskich realiów społeczno-obyczajowych, co czyni ją osobą szczególnie wyczuloną na wszelkiego rodzaju anomalie i pozwala dostrzegać to, co Rosjanom ginie

²⁵ Д. Рубина, *Вот идет Мессия!*, http://loveread.ec/read_book.php?id=1933&p=1 (30.07.2019). W takim samym kontekście motyw mozaiki wykorzystwała Nina Roźdiestwienskaja w szkicu *Между двумя концами света*. Opowiada o własnych doświadczeniach w oswojaniu Izraela, o elementach mozaiki, które powoli, ale do skutku układały się w harmonijną całość. Н. Рождественская, *Между двумя концами света*, w: Л. Финкель (red.), *Высокие врата*, Культурный центр города Ашкелона, Ашкелон 2013, s. 195–196.

²⁶ Д. Рубина, *Вот идет Мессия!*...

w codziennym oglądzie. Odslania więc absurdy rzeczywistości Rosji – „mało przyjemnego kraju” (w oryginale brzmi to dosadniej – „безумной России”). W powieści czytamy: „[...] zdarza się, i nawet dość często, że chcę się uszczypnąć albo wbić sobie szpilkę – tak to wszystko przypomina mi sen [...]”²⁷. Realny w *Syndykacie* jest tylko Izrael. Jerozolimskie kadry powieści cechuje ton ciepły, sentymentalny, który mocno akcentuje więź z nową (prawdziwą) ojczyzną.

Dennis Sobolev w powieści z 2005 roku zatytułowanej *Jerozolimma* (w części *Lekedem*) przywołuje postać Wiecznego Żyda. Bohater utworu, uosobienie mitu, żyje i umiera w Wiecznym Mieście, czyli tam, gdzie zgodnie ze średniowiecznymi przekazami przebywać nie miał prawa. Osadzenie go przez Sobolewa właśnie w Jerozolimie, w kontekście masowego powrotu Żydów do Erec Israel, odczytać można jako znak zakończenia wielowiekowego wygnania, symboliczne zatarcie pięt na jednocześnie ofiary i metafizycznej winy.

O tożsamościowej identyfikacji „rosyjskiego Izraela” świadczy również konsekwentne posługiwanie się przez jego przedstawicieli określeniami: repatriacja, repatriant, a przede wszystkim alija, a więc nie emigracja, którą pojmuje się jako opuszczenie własnego kraju, lecz jako powrót do pierwotnej ojczyzny, do ziemi ojców. „У каждого еврея древняя история живет внутри”²⁸ – pisze Josif Kelejnikow. Wielka Alija uaktywniła rodzaj prapamięci czy pamięci etnicznej, tj. przenoszonej z pokolenia na pokolenie archaicznej pamięci o żydowskich korzeniach. Między repatriacją a emigracją rozciąga się przepaść również w sferze emocjonalnej. Stefan Zweig, Austriak żydowskiego pochodzenia, poeta, dramaturg, prozaik, żyjący na emigracji w Brazylii tuż przed swoją samobójczą śmiercią wyznaje:

С того дня как мне пришлось жить по чужим, собственно говоря, документам и паспортам, я уже никогда не ощущал, что принадлежу сам себе. Что-то навсегда надломилось в моем естественном самоотоджествлении с изначальным собственным я. [...] и сегодня меня, космополита, не покидает чувство, будто я обязан испытывать особую благодарность за каждый глоток воздуха, который вдыхаю, отнимая его у чужого народа²⁹.

Symptomatyczne, jak bardzo słowa Zweiga przypominają cytowany wcześniej fragment powieści Rubiny.

²⁷ D. Rubina, *Syndykat*, przeł. M. Bartosik, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2008, s. 203.

²⁸ И. Келейников, *Тель-Шева*, w: Л. Финкель (red.), *Высокие врата...*, s. 208.

²⁹ Cyt. za: Л. Финкель, *Русскоязычная литература...*, s.117.

W najnowszej rosyjsko-izraelskiej literaturze pojawia się element — nazwijmy to — socjalizacji. Znika motyw wyobcowania bohatera z rzeczywistości, w której żyje — jest to już jego świat. Obrazy „obcości” zostają zastąpione finalnym aktem procesu intelektualnej i kulturowej asymilacji, całkowicie — co ważne z punktu widzenia de-minoryzacji — pozbawionej śladów ideologii i polityki. Katsman pisze o intensywnym „вживании в различные сферы израильского социума”; „вживании в израильскую почву”³⁰. Tworzenie nowego czasowo-przestrzennego kontinuum wynika z nowego usytuowania bohatera — jego postawa wobec świata zostaje zastąpiona jego istnieniem w świecie. Zrezygnowano przy tym z uproszczonego socjologizmu na rzecz nonkonformistycznej prozy — wieloznacznej, wypełnionej intelektualną autorefleksją. Sama zmiana tematyki — trzeba pamiętać — nie sprawia, że literatura przestaje być minorowa. Rzecz należy rozpatrywać w szerszym wymiarze, jest to raczej zmiana świadomości, punktu widzenia, swojego rodzaju ewolucja mentalnościowa.

Literatura wchodzi na wyższy poziom postrzegania rzeczywistości, rozszerza spektrum oglądu świata i ewoluuje w kierunku nasyconego myślą filozoficzną uniwersalizmu. Ową zmianę koncepcji literatury, rozszerzenie jej semantycznego spectrum, wejście na wyższy poziom postrzegania rzeczywistości i niejako osadzenie jej wymowy (interpretacji) w wymiarze „globalnym” (problemy Żydów w ogóle, problemy świata i ludzkości etc.) Katsman postrzega jako elementy pozwalające na zaliczenie najnowszej twórczości „rosyjskiego Izraela” do literatur majorowych, a właściwie bimajorowych³¹. Tworzący rosyjsko-izraelską literaturę pisarz-Żyd należy jednocześnie do dwóch większości, które reprezentują konkretną realność kulturową, funkcjonującą w świecie wypełnionym znaczącymi faktami i obiektami. Ze względu na miejsce, w którym żyje, jest on częścią większości żydowskiej (izraelskiej), nie przestając jednocześnie być częścią, choćby ze względu na miejsce urodzenia i język, którym się posługuje, większości rosyjskiej. Przy tym dochodzi do paradoksu — twórczość „rosyjskiego Izraela” z jednej strony jest literaturą zarówno rosyjską, jak i izraelską równocześnie, ostatecznie jednak nie będąc do końca ani jedną, ani drugą. Bimajorowość najnowszej literatury rosyjsko-izraelskiej nie wyklucza jej istnienia — powtórzmy — jako odrębne-

³⁰ R. Katsman, *Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel...*

³¹ Zob. tamże.

go świata kulturowego, który sytuuje się w połowie drogi łączącej jej dwa skrajne bieguny — „rosyjskość” i „izraelskość”. I tak ją — jak się wydaje — należy postrzegać, pamiętając jednocześnie, że dążenie do zmniejszenia odległości do któregoś z biegunów determinuje (nasila) jej marginalność³².

Prymarną, reprezentatywną cechą literatury „rosyjskiego Izraela” stanowi metafizyczny, a także szczególnie kulturowo-ontologiczny realizm, rozciągający się od jego krańca egzystencjalnego po mistyczny³³. Kluczowe znaczenie przypisuje się słowu, które pełni fundamentalną rolę w całej tradycji żydowskiej. Oddaje ono (a przynajmniej sugeruje) immanentny sens zjawisk, rzeczy, zdarzeń, stanowi czystą jedyną prawdę w chaosie historii³⁴. Słowo — *dawar* — zawsze jawiło się w świadomości Izraelitów jako pojęcie oznaczające zarówno nieustanny ruch do przodu, jak i czyn. Jest ono „dynamiczną Wszecmocą Pana, żywiołową erupcją Jego Mocy”³⁵ — pisze Roman Brandstaetter, oddając znaczenie *dawar* w języku polskim za pomocą wymownego neologizmu *s ł o w o c z y n*³⁶. Słowa kreują przestrzeń dzieła, ale za ich sprawą przede wszystkim dokonuje się transformacja prawdziwego świata.

W kulturze żydowskiej żywe jest przekonanie, że opowiadanie historii jest tożsame z działaniem, które posiada moc przeobrażania człowieka i przestrzeni wokół niego³⁷. Literatura w takim rozumieniu jest nie tylko wytworem imaginacji, wyssaną z palca opowieścią o ludziach, którzy nigdy nie istnieli i zdarzeniach, które nigdy nie miały miejsca, lecz w jakimś sensie czynnością magiczną, poprzez którą ujawnia się prawda o człowieku i świecie, a energia idei skrytej w dziele literackim wykracza poza przedstawioną w nim rzeczywistość. Literatura jest procesem poznania, poznanie zaś zakłada mentalną i emocjonalną aktywność; jest narzędziem rozkodowy-

³² Zob. tamże.

³³ Zob. R. Katsman, *Wstęp*, przeł. A. Mrózek, w: *Z Rosji do Izraela. Opowiadania...*, s. 6–7.

³⁴ Zagadnieniu temu poświęcona jest monografia: A. Oz, F. Oz-Salzberger, *Żydzi i słowa*, przeł. P. Paziński, Czytelnik, Warszawa 2014.

³⁵ R. Brandstaetter, *Czytanie Pisma Świętego jako modlitwa*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986, s. 74.

³⁶ Tamże.

³⁷ Zob. *Литература — проводник к человеческой сущности*, wywiad Denisa Soboleva dla МЕОЦ (Московский Еврейский Общинный Центр), największej wspólnoty żydowskiej na terenie Rosji, udzielony 23.03.2017, <https://mjcc.ru/news/literatura-provodnik-k-chelovecheskoy-sushhnosti/> (30.07.2019).

wania świata i jednocześnie działaniem, które władne jest świat — a przede wszystkim ludzi — zmieniać. Zacytujmy Jakova Shechtera, jednego z ważniejszych pisarzy współczesnego „rosyjskiego Izraela”, repatrianta z roku 1987: „Литература — удивительное орудие воздействия на человека и ее [...] нужно использовать, чтобы помочь ему выбрать надежду, радость и веру, поднять голову вверх и увидеть свои крылья”³⁸.

Ilustrację znaczenia słowa w najnowszej rosyjsko-izraelskiej literaturze stanowi powieść Soboleva *Legendy góry Karmel. Czternaście opowiadań o miłości i czasie* (*Легенды горы Кармель. Четырнадцать историй о любви и времени*) z 2016 roku. Tytułową górę Karmel — topograficzny *locus* określający jednocześnie wymowę semantyczną, ale również charakterystyczny klimat powieści Soboleva — otaczają doliny, z których jedną, Sijach, często — jak czytamy w *Legendach...* — mylnie tłumaczy się jako „dolina słowa” lub nawet „dolina dyskursu”³⁹. Bohaterem jednego z wchodzących w skład powieści opowiadań: *O smoku z góry Karmel i hajfskiej genizie* (*О драконе горы Кармель и хайфской генизе*) Sobolev czyni zlokalizowaną w karmelskich grotach tytułową genizę⁴⁰, co bez wątpienia należy przyjąć jako interpretacyjne wskazanie. Słowu pisarz nadaje w powieści znaczenie kluczowe, jak w starych chasydzkich przypowieściach staje się ono magią, cudem, dotyka ulotnej i niedefiniowalnej pierwobytniej istoty świata. Rywka, bohaterka bajki o genizie, wierzy, że słowa zawierają esencję wszelkich *p r a d z i w y c h* wartości i uczuć, że „prawda mieści się tylko w słowie, gdyż tylko w słowie można zachować własną duszę”⁴¹.

Znaczenie mają wszystkie pojedyncze litery słowa. Jeśli nie rozpozna się sensu każdej z nich — twierdzi narrator kolejnej powieściowej historii *O pustym domu w Halisie* (*Про пустой дом на Халуце*) — litera wcale nie przestaje przemawiać, tylko człowiek, uwięziony we własnym egoistycznym „ja”, nie słyszy jej głosu. To tak jak w tek-

³⁸ R. Katsman, *Полюбите слово. Беседа с Яковом Шехтером о книгах Второе пришествие кумранского учителя и Самоучитель каббалы*, „Iudaica Russica” 2019, nr 2(3), s. 135.

³⁹ Д. Соболев, *Легенды горы Кармель: Четырнадцать историй о любви и времени*, Геликон Плюс, Санкт-Петербург 2016, s. 34.

⁴⁰ Geniza jest miejscem, w którym chroniąc przed profanacją, gromadzono zużyte teksty liturgiczne i święte księgi aż do czasu ich uroczystego pochówku w ziemi. Zob. *Polski słownik judaistyczny*, Żydowski Instytut Historyczny, <https://www.jhi.pl/psj/geniza> (30.07.2019).

⁴¹ Д. Соболев, *Легенды горы Кармель...*, s. 30.

ście Tory — każda litera niesie określoną treść, często ulotną i niedefiniowalną. Istotny jest całościowy obraz wydarzeń, który odsłania sens stworzenia świata oraz powołania człowieka, ale jednocześnie ważności nabiera tekst postrzegany jako ciąg liter, które układają się w sekwencje znaków i kodują (właściwie dekodują) głęboką prawdę o świecie, w tym tę implikującą interpretacje mistyczne i magiczne⁴².

W magiczność słowa wpisuje się też dodatkowa wartość. Jest ono wyrazem żmudnego procesu wrastania w izraelską ziemię. Szewach Weiss konstatuje:

Wszystkie narody spaja określona narracja. Również żydowska tożsamość opiera się na powtarzanych przez wieki opowieściach. Dzięki nim Żydzi czują więź z poprzednimi pokoleniami i mają gwarancję, że następne generacje będą kultywować tradycje i zwyczaje⁴³.

W rosyjsko-izraelskiej literaturze obserwujemy to, co stanowi ważny wyróżnik jej artystycznego i kulturowego realizmu — adaptowanie się w określonym środowisku kulturowym poprzez własne i subiektywne materializowanie za pomocą słowa żydowskiej tradycji, książkowych obrazów, ale także wiedzy i idei. Dokonuje się intensywna intelektualna i kulturowa asymilacja w izraelską rzeczywistość, pozbawiona śladów ideologii i polityki; raczej w jakimś sensie magiczna.

Pochodną wrastania w kulturę stał się swojego rodzaju prozelityzm literatury. Twórcy starają się kształtować świadomość historyczną i narodowościową odbiorców, budować żydowski etos. Shechter wyznaje:

Главным драматическим событием моей жизни стало познание духовности, приобщение к тайнам Торы, Талмуда, традиции, хасидизма и каббалы. Я был и остаюсь растерянным учеником на пороге сияющего мира⁴⁴.

Jego twórczość jest rodzajem duchowej inicjacji i jawi się jako nieprzerwana opowieść o mozolnej pracy nad sobą w procesie poznawania nowej (lepszey?) odsłony świata — religijnego, chwilami irracjonalnego i ezoterycznego. Utwory Shechtera cechuje żarliwość neofity i konsekwentny, w jakimś sensie programowy prozelityzm, chociaż

⁴² Zob. S. Krajewski, *Żydowskie studiowanie Tory*, „Verbum Vitae” 2005, nr 7, s. 83–90, http://dlibra.kul.pl/Content/21416/04_Krajewski.pdf (30.07.2019).

⁴³ Sz. Weiss, *Hagada, opowieść o tożsamości*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-szewach-weiss-hagada-opowiesc-o-tozsamosci/> (30.07.2019).

⁴⁴ R. Katsman, *Полюбите слово. Беседа с Яковом Шехтером...*, s. 130.

sam pisarz sprzeciwia się takiemu definiowaniu własnej twórczości. Określa ją raczej jako akt poznania (poznawania) nowego świata — duchowego i materialnego, albo literaturę post-ateizmu czy „literaturę powrotu”⁴⁵. Odnotowuje:

Предыдущая еврейская литература писалась людьми, уходившими от еврейских скисающих сливок в большой мир. Выстрелом рвались Вселенной навстречу. Дорвались, попробовали. И теперь мы возвращаемся обратно. Нам еврейские павлины на обивке милее звездной бездны над головой⁴⁶.

Ewolucja rosyjskojęzycznej literatury w Izraelu ujawnia się nie tylko w warstwie treściowo-ideowej, ale również w kompozycji utworów. Cechuje je fragmentaryczność, która w jakimś sensie oddaje charakter wspólnoty, w której powstaje (repatrianci pochodzą z różnych krańców Związku Sowieckiego), nawiązuje do struktury i interpretacyjnej otwartości midraszy i odzwierciedla — jak pisze Sobolev w *Jerozolimie* — „fragmentaryczność, różnorodność i niekonsekwencję”⁴⁷ ludzkiego życia. Fragmenty (opowiadania, części, rozdziały etc.) łączą się w dyssypatywną strukturę, rozumianą jako porządkowanie na nowo historycznej i kulturowej rzeczywistości, która utrzymuje się — tak widzi to Katsman — w stanie chaosu⁴⁸. W rezultacie tego procesu tworzą się nowe sensy, bądź/i przeformułowaniu ulegają dotychczasowe. Powstają z jednej strony powieści składające się z opowiadań, nowel, esejów, bajek, historii czy powieści-dzienniki, z drugiej natomiast formy eksperymentalne: „вместороман”, „роман-сеть”, „роман-апокриф”, „роман-комикс”, albo „биоавтография”.

Rekapitulując, najnowsza twórczość „rosyjskiego Izraela” traci cechy literatury marginalnej, peryferyjnej (choć zarówno w rosyjskiej, jak i izraelskiej przestrzeniach kulturowych nadal — mimo zmian — jest tak odbierana) przede wszystkim dzięki intensywnie przebiegającemu w ostatnich dwóch dekadach wieloaspektowemu procesowi demarginalizacji. Powoli zyskuje status literatury autonomicznej, działającej w ramach odrębnego, własnego kulturowego świata, poza strukturą wyznaczaną przez centra i peryferie. Uznając najnowszą literaturę rosyjsko-izraelską za samodzielny byt, który posiada własną ścieżkę rozwoju i niezwykłą wewnętrzną dynamikę, na-

⁴⁵ Tamże, s. 133.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Д. Соболев, *Иерусалим*, Феникс, Ростов-на-Дону 2005, s. 418.

⁴⁸ Zob. R. Katsman, *Иерусалим: диссипативный роман Дениса Соболева...*

leży — jak się wydaje — odejść od badania jej wyłącznie jako literatury rosyjskiej, a także od opisu w kontekstach oraz zależnościach związanych z rosyjską kulturą i stworzyć do jej interpretacji nowy naukowy i kulturowy paradygmat.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman, Zygmunt. "Dwa szkice o moralności ponowoczesnej." Warszawa: Instytut Kultury, 1994.
- Brandstaetter, Roman. "Czytanie Pisma Świętego jako modlitwa." Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1986.
- Finkel', Leonid. "Russkoyazychnaya literatura v izrail'skom kontekste." Ed. Woźniak, Anna. *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty – estetyka – recepcja*. Lublin: KUL, 2013. [Л. Финкель, "Русскоязычная литература в израильском контексте." Ed. Woźniak, Anna. *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty – estetyka – recepcja*. Lublin: KUL, 2013].
- Gendelev, Mikhail. "Russkoyazychnaya literatura Izrailya" <<http://gendelev.org/proza/o-literature/370-literatura-doklad.html>> [Генделев, Михаил. "Русскоязычная литература Израиля" <<http://gendelev.org/proza/o-literature/370-literatura-doklad.html>>].
- Goffman, Erving. *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. Transl. Tokarska-Bakir, Joanna. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, 2005.
- Katsman, Roman. "Demarginalization of Contemporary Russophone Literature in Israel" <http://www.academia.edu/35544512/Demarginalization_of_Contemporary_Russophone_Literature_in_Israel>.
- Katsman, Roman. "Iyerusalim:dissipativnyy roman Dennisa Soboleva" <<http://magazines.russ.ru/nlo/2017/1/ierusalim-dissipativnyj-roman-denisa-soboleva.html>> [Кацман, Роман. "Иерусалим: диссипативный роман Дениса Соболева" <<http://magazines.russ.ru/nlo/2017/1/ierusalim-dissipativnyj-roman-denisa-soboleva.html>>].
- Katsman, Roman. "Kryzys viktimnoy paradigmy (sluchay noveyshey russko-izrail'skoy literatury)." *Studia Rusycystyczne* 2017, no. 27 [Кацман, Роман. "Кризис виктимной парадигмы (случай новейшей русско-израильской литературы)." *Studia Rusycystyczne* 2017, no 27].
- Katsman, Roman. "Polyubite slovo. Beseda s Yakovom Shechterom o knigakh 'Vtoroye prishestviyekumranskogo uhitelya' i 'Samouchitel' kabbaly.'" *Iudaica Russica* 2019, no. 2(3) [Кацман, Роман, "Полюбите слово. Беседа с Яковом Шехтером о книгах 'Второе пришествие кумранского учителя' и 'Самоучитель каббалы'." *Iudaica Russica* 2019, no. 2(3)].
- Katsman, Roman. "Wstęp." Transl. Alicja Mrózek. *Z Rosji do Izraela. Opowiadania*. Ed. Michalska-Suchanek, Mirosława. Lenart, Agnieszka. "Śląsk"–Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2018.
- Keleynikov, Iosif, "Tel'-Sheva" Ed. Leonid Finkel'. *Vysokiye vrata*. Ashkelon: Kul'turnyy tsentr goroda Ashkelona, 2013 [Келейников, Иосиф. "Тель-Шева." Ed. Л. Финкель. *Высокие врата*, Ашкелон: Культурный центр города Ашкелона, 2013].

- Krajewski, Stanisław. “Żydowskie studiowanie Tory.” *Verbum Vitae* 2005, no. 7, 83–90. http://dlibra.kul.pl/Content/21416/04_Krajewski.pdf.
- Lenart, Agnieszka. “Kultura literacka rosyjskojęzycznego Izraela. Spory wokół narodowości literatury.” *Archiwum Emigracji: Studia — Szkice — Sokumenty* 2014, no. 1–2(20–21), https://www.bu.umk.pl/Archiwum_Emigracji/gazeta/ae_20/08_Lenart.pdf.
- “Literatura — provodnik k chelovecheskoy sushchnosti (interview with Dennis Sobolev)” <<https://mjcc.ru/news/literatura-provodnik-k-chelovecheskoy-sushchnosti/>> [“Литература — проводник к человеческой сущности”] <<https://mjcc.ru/news/literatura-provodnik-k-chelovecheskoy-sushchnosti/>>].
- L’vov-Rogachevskiy, Vasiliy. *Russko-yevreyskaya literatura* / Moskva: Moskovskoye otdeleniye gosudarstvennogo izdatel’stva, 1922 <https://imwerden.de/pdf/lvov-rogachevsky_russko-evrejskaya_literatura_1922__ocr.pdf> [Львов-Рогачевский, Василий. *Русско-еврейская литература*. Москва: Московское отделение государственного издательства, 1922 <https://imwerden.de/pdf/lvov-rogachevsky_russko-evrejskaya_literatura_1922__ocr.pdf>].
- Markish, David. “Izrail’sko-russkaya literatura ili russko-izrail’skiye pisateli?” *Lechaim*, yanvar’, teves 5761, no. 1(105) <<https://lechaim.ru/ARHIV/105/markish.htm>> [Маркиш, Давид. “Израильско-русская литература или русско-израильские писатели?”] *Лехаим*, январь 2001, теves 5761, no. 1 (105) <<https://lechaim.ru/ARHIV/105/markish.htm>>].
- Nikitorowicz, Jerzy. “Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo” <<http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Chowanna/Chowanna-r2003-t1/Chowanna-r2003-t1-s50-66/Chowanna-r2003-t1-s50-66.pdf>>.
- Oz, Amos. Oz-Salzberger, Fania. “Żydzi i słowa.” Transl. Paziński, Piotr. Warszawa: Czytelnik 2001.
- Polski słownik judaistyczny*. Żydowski Instytut Historyczny <[https://www.jhi.pl/psj/alij\(j\)a](https://www.jhi.pl/psj/alij(j)a); <https://www.jhi.pl/psj/bima> and <https://www.jhi.pl/psj/geniza>>.
- Rozhdestvenskaya, Nina. “Mezhdru dvumya kontsami sveta.” Ed. Finkel’, Leonid. *Vysokiye vrata*. Ashkelon: Kul’turnyy tsentr goroda Ashkelona, 2013 [Рождественская, Нина. “Между двумя концами света.” Ed. Финкель, Леонид. *Высокие врата*, Ашкелон: Культурный центр города Ашкелона, 2013].
- Rubina, Dina. *Syndykāt*. Transl. Bartosik, Małgorzata. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, 2008.
- Rubina, Dina. *Vot idēt Messiya!* <http://loveread.ec/read_book.php?id=1933&p=1> [Рубина, Дина. *Вот идет Мессия!* <http://loveread.ec/read_book.php?id=1933&p=1>].
- Sobolev, Dennis. *Iyerusalim*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2005 [Соболев, Денис. *Иерусалим*, Ростов-на-Дону: Феникс, 2005].
- Sobolev, Dennis. *Legendy góry Karmel’: Chetyrnadtsat’ istoriy o lyubvi i vremeni*. Sankt-Petersburg: Gelikon Plyus, 2016 [Д. Соболев, Денис. *Легенды горы Кармель: Четырнадцать историй о любви и времени*, Санкт-Петербург: Геликон Плюс, 2016].
- Szarfenberg, Ryszard. *Marginalizacja i wykluczenie społeczne — panorama językowo-teoretyczna* <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/miws_panorama.pdf>.
- Tarasiuk, Renata. *Aspiracje polityczne społeczności rosyjskiej w Izraelu* <https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/1135/Tarasiuk.R_Aspiracje_polityczne_spoleczności.pdf?sequence=1>.

NAJNOWSZA LITERATURA ROSYJSKO-IZRAELSKA...

Tolts, Mark. *The Post-Soviet Jewish Population in Russia and in the World* <https://www.researchgate.net/publication/283926971_The_post-Soviet_Jewish_population_in_Russia_and_the_world>.

Waligórska-Olejniczak, Beata. "Życie woli barwy złamane i wielokropek. O zbiorze 'Z Rosji do Izraela. Opowiadania'." *Iudaica Russica* 2019, no. 1(2).

Weiss, Szewach. *Hagada, opowieść o tożsamości* <<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-szewach-weiss-hagada-opowiesc-o-tozsamosci/>>.

Мирослава Михальска-Суханэк

НОВЕЙШАЯ РУССКО-ИЗРАИЛЬСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. ОЧЕРК ВОПРОСА

Резюме

Новейшая русско-израильская литература утрачивает черты маргинальной и периферийной литературы (хотя в российском и израильском культурных пространствах она все еще, несмотря на изменения, так и воспринимается). Это происходит в основном благодаря многоаспектному процессу демаргинализации, который динамично развивается в последние два десятилетия (концепция Романа Кацмана). Постепенно творчество «русского Израиля» приобретает статус автономной литературы, которая действует в отдельном культурном мире, вне структур, определяемых центрами и периферией.

Mirosława Michalska-Suchanek

THE LATEST RUSSIAN-ISRAELI LITERATURE. OUTLINE OF THE ISSUE

Summary

The latest Russian-Israeli literature is losing the features of marginal and peripheral literature (although in both Russian and Israeli cultural spaces it is still — despite the changes — perceived as such). This is mainly due to the multifaceted process of *demarginalization* that has been dynamically developing in the last two decades (Roman Katsman's concept). It slowly gains the status of autonomous literature, which operates within a separate, own cultural world, outside the structure determined by centers and peripheries.